

**ΠΩΣ Η ΠΑΡΑΚΤΙΑ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ / ΠΑΡΑΘΕΡΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΣΤΑ ΜΕΓΑΛΑ ΝΗΣΙΑ ΤΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΓΕΝΝΑ ΦΑΥΛΟΥΣ ΚΥΚΛΟΥΣ ΑΝΤΙΑΕΙΦΟΡΙΑΣ**

ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΣΑΠΟΥΝΤΖΑΚΗ¹

Περίληψη

Πολλά νησιά του αιγαίου βρίσκονται σήμερα σε πορεία αφανισμού της ποικιλότητάς τους, της φυσικής, της πολιτισμικής, της κοινωνικής και της γεωγραφικής τους ποικιλότητας. Η εργασία αναλύει τις αλυσιδωτές διαδικασίες υποβάθμισης και κατάρρευσης μέσα από τις οποίες τα νησιά του Αιγαίου χάνουν το τοπικό, περιβαλλοντικό, κοινωνικό και πολιτισμικό κεφάλαιο, τα δάση, το έδαφος, την χλωρίδα και την πανίδα, τους βιολογικούς τους πόρους, τους κοινωνικούς πόρους και τα πολιτισμικά αποθέματα και εν τέλει το λιγοστό νερό τους. Η εργασία διερευνά το ρόλο της παράκτιας τουριστικής / παραθεριστικής υπερανάπτυξης ως αιτιακού παράγοντα και θέτει ερωτήματα πολιτικής για την αναχαίτιση των φαύλων κύκλων αντιαειφορίας.

ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ: νησιά Αιγαίου, αειφορία, τουριστική ανάπτυξη

KEY-WORDS: Aegean islands, sustainability, tourism development

ABSTRACT

Several Aegean islands, especially the large ones, are gradually losing their diversity, in terms of their local natural, social and cultural environment. The present work analyses the degradation, destruction and dereliction chain-processes through which the islands lose their local natural and human capital, their forests, soil, flora and fauna, the biologic resources, social potential and cultural assets and finally their minimal water resources. It is all about the vicious cycles of unsustainability. The authors investigate the role of coastal over-development as a causal and triggering factor of the above unsustainability cycles and raise questions about the recommendable policies (forest, agricultural, tourism and spatial policies) to arrest and control these vicious cycles of degradation and impoverishment.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο Κ. Χατζημιχάλης (2001) στο άρθρο του *Imagining Rurality in the New Europe and Dilemmas for Spatial Policy*, επισημαίνει τη στροφή που σημειώνεται στην αντίληψη και τις πολιτικές της Ε.Ε. για τον αγροτικό χώρο, στροφή που δηλώνεται ρητά ήδη από το 1988 στην έκθεση της Ε.Ε. *The Future of Rural Society*. Η στροφή αυτή συμπυκνώνεται στην απομάκρυνση από τις μονοτομεακές θεωρήσεις και πολιτικές. Σύμφωνα με τον Κ. Χατζημιχάλη τα επιχειρήματα για την αλλαγή αυτή αναδύονται κατ' ουσίαν από την αναγνώριση του γεγονότος ότι οι μονοτομεακές πολιτικές (για τη γεωργία, το περιβάλλον, τις μεταφορές, την κατοικία και τον τουρισμό) δεν είναι πλέον κατάλληλες για τις μεταβαλλόμενες ανάγκες του αγροτικού χώρου. Πάντως η κριτική των μονοτομεακών αναλύσεων και πολιτικών για τα προβλήματα του χώρου και η αντ' αυτών ανάδειξη της σημασίας συνθετικών σχεδίων ανάπτυξης είναι παλιά ιστορία (βλέπε μεταξύ άλλων Friedmann και Douglas, 1975).

Οι παραπάνω επισημάνσεις έχουν ιδιαίτερη βαρύτητα σε περιπτώσεις αποκομμένων γεωγραφικών συστημάτων με «σκληρά» φυσικά όρια που δημιουργούν τομές και ασυνέχειες με τον επέκεινα χώρο και προσδίδουν έναν πεπερασμένο χαρακτήρα στους τοπικούς πόρους και τις διαθεσιμότητες. Τέτοιες περιπτώσεις είναι τα νησιωτικά συστήματα, όπου κάθε πόρος που χάνεται δύσκολα αντικαθίσταται και όπου οι επί μέρους δραστηριότητες και ανάγκες της ανάπτυξης είναι υποχρεωμένες να ανταγωνίζονται διαρκώς η μια την άλλη για τους μετρημένους πόρους. Στα νησιά κάθε πόρος που κερδίζεται από μια δραστηριότητα χάνεται από μια άλλη και κάθε αναπτυξιακή ώθηση κάποιου στρώματος ή οικονομικής δραστηριότητας συχνά συνεπάγεται ή προϋποθέτει την κάθοδο / συρρίκνωση άλλων.

¹:Λέκτορα Τμήματος Γεωγραφίας
Χαροκοπέιου πανεπιστημίου

Εάν μάλιστα η επικρατέστερη, η απομυζητική οικονομική δραστηριότητα ή μορφή ανάπτυξης έχει αυτοϋπονομευτικό χαρακτήρα, συνθλίβει δηλαδή, αναλώνει και εξαντλεί τους πόρους που αποσπά από τις άλλες δραστηριότητες, τότε είναι προφανές ότι οδηγεί σε συνολική εκπτώχευση.

Στα νησιά του Αιγαίου ο πρωτογενής τομέας και ο τουρισμός ανταγωνίζονται και υπονομεύουν σε διαρκή βάση ο ένας τον άλλον για τη γη και το νερό. Όπως σημειώνει ο Α. Χατζηδάκης (1999), είναι αναγκαίο να αποκατασταθεί ισορροπία ανάμεσα στη γη που δίδεται για τουριστική ανάπτυξη και την αγροτική γη. Αναλυτικότερα ο Α. Χατζηδάκης (Πρακτικά Ημερίδας με θέμα «Παράκτιος και Νησιωτικός Χώρος», ΥΠΕΧΩΔΕ, Αθήνα 2001, σελ.107) διαπιστώνει:

«Σήμερα όλος ο νησιωτικός χώρος και ο παράκτιος στο μεγαλύτερο ποσοστό χαρακτηρίζονται από γραμμική ανάπτυξη. Αυτό έχει εξαναγκάσει τον πρωτογενή τομέα, τη γεωργία, την κτηνοτροφία να οπισθοχωρήσουν προς την ενδοχώρα. Όμως, οι κλιματικές συνθήκες, η σύνθεση και η ποιότητα του εδάφους είναι λιγότερο κατάλληλες στην ενδοχώρα με αποτέλεσμα την παραγωγή προϊόντων δεύτερης ποιότητας αλλά και άλλα περιβαλλοντικά και όχι μόνο προβλήματα».

Με το δεδομένο λοιπόν ότι οι φυσικοί πόροι που τροφοδοτούν το «συμβατικό» τουρισμό αναλώνονται γρήγορα, καταστρέφονται ή δύσκολα ανακτώνται και ότι οι απώλειες φυσικών πόρων προκαλούν αλυσιδωτά απώλειες και άλλων -κοινωνικών και πολιτισμικών- πόρων, δύσκολα θα μπορούσε κανείς να αντικρούσει τον ισχυρισμό ότι πολλά νησιά του Αιγαίου βρίσκονται σήμερα σε πορεία αφανισμού της ποικιλότητας τους, της φυσικής, της κοινωνικής, της πολιτισμικής, της γεωγραφικής τους ποικιλότητας¹. Ας δούμε όμως ποιοί είναι οι μηχανισμοί σάρωσης αυτής της ποικιλότητας και ας αναρωτηθούμε αν υπάρχουν τρόποι συμπόρευσης των συμφερόντων της τουριστικής με αυτά της αγροτικής ανάπτυξης και της προστασίας του αγροτικού τοπίου και εν τέλει του λιγοστού νερού των νησιών.

2. ΟΙ ΑΠΩΛΕΙΕΣ ΤΗΣ ΔΑΣΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΓΕΩΡΓΙΚΗΣ ΓΗΣ ΚΑΙ Η ΕΚΠΤΟΧΕΥΣΗ ΤΩΝ ΝΗΣΙΩΝ ΣΕ ΦΥΣΙΚΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Σύμφωνα με τις απογραφές ΕΣΥΕ κατά τη δεκαετία '81-'91 η γη που καλύπτεται από οικισμούς αυξήθηκε στην περίπτωση του Ν. Λέσβου κατά 5,2 χιλ.στρ. (8%), του Ν. Σάμου κατά 2,7 χιλ.στρ. (13,4%), του Ν. Χίου κατά 5,1 χιλ.στρ. (13%), του Ν.Δωδεκανήσου κατά 15,3 χιλ.στρ. (9,3%) και του Ν. Κυκλάδων κατά 25,5 χιλ.στρ. (21,8%). Και βέβαια αυτές οι αυξήσεις δεν συμπεριλαμβάνουν τις νέες οικοδομικές αναπτύξεις της δεκαετίας που έλαβαν χώρα εκτός ορίων οικισμών. Είναι φανερό ότι αυτές οι αυξήσεις της οικοδομημένης γης αφαιρούν έδαφος από την άλλη γη, τη δασική και τη γεωργική γη.

Σε σχέση με τη γεωργική γη, οι απογραφές μας δίνουν για την Περιφ. Βορείου Αιγαίου μικρή πτωτική τάση που για την δεκαετία 1981-1996 ανέρχεται περίπου σε 5,6%. Ωστόσο, η πραγματική μείωση είναι πολύ μεγαλύτερη γιατί από το σύνολο των γεωργικών εκτάσεων το 15% βρίσκεται σε διαρκή αγρανάπαυση καθ'όλη την δεκαετία, πρόκειται δηλαδή για μόνιμα εγκαταλειμμένη γεωργική γη (ΥΠΕΧΩΔΕ / TEAM 4 Ε.Ε., 1999). Στην Περιφ. Νοτίου Αιγαίου το αντίστοιχο ποσοστό μείωσης για τη δεκαετία 1981-1991 ανέρχεται σε 1,5% (ΥΠΕΧΩΔΕ / ENVIPLAN, 1999).

Ός προς τη δασική γη και εδώ η αισιόδοξη εικόνα της σταθερότητας της δασοκάλυψης που δίνει η απογραφή της ΕΣΥΕ κατά την περίοδο '81-'91 είναι μάλλον απατηλή. Η δασοκάλυψη των νησιών (βασικά των μεγάλων, όπου υφίσταται ψηλή δασική βλάστηση) μειώνεται λόγω των πυρκαγιών, επειδή όμως οι εκτάσεις αυτές κηρύσσονται αναδασωτέες, η νέα πραγματικότητα της εδαφοκάλυψης δεν αποτυπώνεται

¹ Με τον όρο κοινωνική και πολιτισμική ποικιλότητα υπονοείται εδώ η πολλαπλότητα και ο πλούτος του κοινωνικού δυναμικού και των πολιτισμικών αποθεμάτων (πολλαπλότητα δεξιοτήτων και γνώσεων, επαγγελματών, δικτύων κοινωνικής οργάνωσης, ηθών / εθίμων και προτύπων ζωής, καλλιτεχνικών εκφράσεων και τεχνημάτων, μνημείων και πολιτισμικών αγαθών διαφόρων ιστορικών περιόδων κλπ).

στις απογραφές, όπως δεν αποτυπώνεται η υποβάθμιση και άλλων δασών από τη διάσπαση της ενότητάς τους λόγω της διάνοιξης δρόμων, της υπερβόσκησης, της παράνομης οικοδόμησης κλπ. Πέραν όλων αυτών τα δάση υποβαθμίζονται και από την έλλειψη διαχείρισης λόγω ελλείματος της ανθρώπινης παρουσίας. Στη Σάμο η διακοπή, ή ο περιορισμός της παραγωγής ξυλείας για τη ναυπηγική (λόγω μειωμένης ανταγωνιστικότητας του προϊόντος), η μεγάλη έκταση των μη αναγνωρισμένων δασών στα οποία δεν γίνεται καμμία διαχείριση, ο κοπιαστικός χαρακτήρας των δραστηριοτήτων στα δάση έχουν οδηγήσει στην ολοκληρωτική εγκατάλειψη των δασών από τον ντόπιο πληθυσμό (ακόμη και τους ίδιους τους ιδιοκτήτες τους) (Α.Αναστασίου, 1987). Οι πυρκαγιές και οι ασθένειες δασών παύουν έτσι να είναι αιφνίδια και σπάνια γεγονότα. Αποκτούν χαρακτήρα συνήθη και περιοδικό.

Στη Λέσβο αντίστοιχες συνθήκες διακινδύνευσης και υποβάθμισης των δασών προκύπτουν από την εγκατάλειψη της ρητινοκαλλιέργειας, τον περιορισμό της δραστηριότητας συλλογής καυσοξύλων (καθ'ότι οι σχετικές -περιορισμένες πλέον- ανάγκες καλύπτονται από τους ελαιώνες), από τον κατακερματισμό της δασικής ιδιοκτησίας που αποθαρρύνει τις επενδύσεις δασικής εκμετάλλευσης, από τα μεγάλα έξοδα μεταφοράς της δασικής τεχνικής ξυλείας που μειώνουν το ενδιαφέρον δασοκτημόνων και υλοτόμων για τα δασικά προϊόντα κοκ (Π.Σεραϊδής, 1987).

Κατά συνέπεια η γεωργική, η δασική και η οικιστική γη στα νησιά του Αιγαίου αλλάζουν:

(α) Η γεωργική γη μειώνεται σταθερά, τόσο κατά το σκέλος εκείνο που δείχνει η απογραφή, με τη μετατροπή της δηλαδή σε γη άλλης χρήσης και εδαφοκάλυψης (κατά ΕΣΥΕ), όσο και κατά το αφανές σκέλος της μετατροπής της σε χέρσα, άγονη και έρημη γη ή υποβαθμισμένη μορφή δασικής γης, που όμως καταγράφεται ως αγρανάπαυση.

(β) Η δασική γη παραμένει τυπικά, στους πίνακες της ΕΣΥΕ, αναλλοίωτη, ουσιαστικά όμως μειώνεται και υποβαθμίζεται, επειδή πολλές από τις αναδασωτέες εκτάσεις δεν αποκτούν ποτέ τον πρότερο χαρακτήρα τους, επειδή ακόμη πολλά από τα δάση γηράσκουν και υποβαθμίζονται και επειδή στο δυναμικό τους εντάσσονται πλέον, όλο και περισσότεροι αραιοί θαμνώνες, φρυγανότοποι και ασφακώνες, που αντιπροσωπεύουν εγκαταλειμμένες καλλιέργειες ή υπερβοσκημένες δασικές ενότητες (ΥΠΕΧΩΔΕ / Κ.Δασκαλάκης κ.α., 1993).

(γ) Η οικοδομημένη γη αυξάνει και κατά το εμφανές της σκέλος (διόγκωση οικισμών ή δημιουργία νέων) αλλά και κατά το αφανές σκέλος της διάχυτης οικοδομικής ανάπτυξης στην ύπαιθρο. Αυτή μάλιστα η επέκταση και διάχυση συνδέεται σχεδόν εξ ολοκλήρου με τον τουρισμό και τον παραθερισμό.

Η πιο οδυνηρή ίσως πλευρά αυτών των ανακατατάξεων στα ισοζύγια των γαιών είναι ότι τα νησιά αυτά μοιάζουν να έχουν μπει σε μια δύσκολα αντιστρεπτή πορεία απώλειας ολόκληρου του δυναμικού τους σε φυσικούς πόρους (εκτός ίσως από τα θαλάσσια αποθέματα). Το έλλειμμα της ανθρώπινης παρουσίας στην ενδοχώρα των νησιών ως απόρροια της εγκατάλειψης γεωργικών εκμεταλλεύσεων, συνεπιφέρει την κατάρρευση των γνωστών αναβαθμίδων και την επιδείνωση της επιφανειακής απορροής και διάβρωσης (Ν.Μπεόπουλος και Δ.Σκούρας 1999). Από την άλλη πλευρά, το έλλειμμα της ανθρώπινης παρουσίας στα εγκαταλειμμένα στην τύχη τους δάση και ελαιώνες ευνοεί τη συσσώρευση νεκρής βιομάζας (νεκρά κλαδιά και χόρτα), συσσώρευση, που με τη σειρά της ευνοεί την εκδήλωση δασικών πυρκαγιών (Κ.Καλαμποκίδης και Ν.Στάμου, 1996 και Κ.Καλαμποκίδης, 1996). Μέσα από αλυσιδωτές διαδικασίες γεωδυναμικές, βιοχημικές και βιολογικές, τα νησιά χάνουν λοιπόν τα δάση, το έδαφος, την χλωρίδα και την πανίδα, τους βιολογικούς τους πόρους και εν τέλει το λιγοστό νερό τους. Μέσα από τις διαδικασίες της αποδόσωσης και των πυρκαγιών, της εγκατάλειψης των καλλιεργειών και της διάβρωσης των εδαφών, της υποβάθμισης των οικοσυστημάτων, της υπαλμύρωσης των υδροφόρων οριζόντων, της τιμεντοποίησης εκτεταμένων επιφανειών και της εγκατάλειψης παραδοσιακών πρακτικών και κατασκευών προστασίας του τοπίου, τα νησιά του Αιγαίου φτωχαίνουν σε φυσικά και όχι μόνο αποθέματα.

3. ΟΙ ΑΠΩΛΕΙΕΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΚΑΙ Η ΦΕΡΟΥΣΑ ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ ΠΑΡΑΛΙΩΝ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΕΝΔΟΧΩΡΑΣ – ΜΗΠΩΣ ΕΚΤΟΣ ΑΠΟ ΤΑ ΑΝΩ ΥΠΑΡΧΟΥΝ ΚΑΙ ΚΑΤΩ ΟΡΙΑ;

Οι μελετητές της δασικής αναψυχής θεωρούν πως η *φέρουσα ικανότητα* των δασικών ενοτήτων είναι θεμελιώδης έννοια και βασικό κριτήριο τόσο για την εξασφάλιση της ψηλής ποιότητας αυτής της δραστηριότητας όσο και για την αποφυγή της αλλοίωσης του φυσικού περιβάλλοντος από την άσκησή της (Δ.Τρακόλης, 1985). Είναι ήδη γνωστό ότι η καταγωγή της έννοιας είναι οικολογική και πολύ γενικά ορίζεται ως ο συνολικός αριθμός ατόμων ενός είδους που μπορούν να επιβιώσουν σε ένα οικοσύστημα κάτω από ορισμένες συνθήκες. Οι συνθήκες αυτές αφορούν στο μεμονωμένο άτομο του είδους, τον πληθυσμό του και τις περιβαλλοντικές αλληλεπιδράσεις (Knight C.B., 1965).

Στη διαχείριση των βοσκοτόπων και τη θηραματοπονία, ο όρος σημαίνει τον αριθμό ατόμων ενός είδους που το περιβάλλον μπορεί να αντέξει σε αειφορική βάση (π.χ. αριθμός προβάτων ή ελαφιών κατ' έτος και εκτάριο). Στην παραδοσιακή αγροτική οικονομία ορίζεται συνήθως ως ο μέγιστος αριθμός ανθρώπων που μια δεδομένη έκταση γης μπορεί να συντηρήσει στο διηλεκές χωρίς υποβάθμισή της. Για τη δασική αναψυχή η *φέρουσα ικανότητα* έχει καταλήξει να σημαίνει το επίπεδο χρήσης αναψυχής που μπορεί να αντέξει μια περιοχή παρέχοντας μια διαρκή ποιότητα αναψυχής, ή αλλιώς η μορφή και ο χαρακτήρας χρήσης που δεν προκαλεί υπερβολική ζημιά στο περιβάλλον και την εμπειρία των επισκεπτών.

Η έννοια της *φέρουσας ικανότητας* είναι πολύπλοκη και συνήθως δεν υπάρχει ένας μαγικός αριθμός για κάθε δάσος που να δηλώνει τα άνω όρια της έντασης της χρήσης αναψυχής στο εσωτερικό του. Υπάρχουν προσεγγίσεις της έννοιας από διάφορες οπτικές γωνίες, βασικά και κύρια την οικολογική, την κοινωνική / ψυχολογική, την αισθητική, τη φυσική και την οικονομική.

Η *φέρουσα ικανότητα* ως μέτρο της επιτρεπτής ανθρώπινης παρουσίας σε ένα σύστημα δεν είναι χρήσιμη μόνο για τα δάση και τη δασική αναψυχή, αφορά επίσης τα παραλιακά οικοσυστήματα και τη θαλάσσια αναψυχή, τα αγροτικά τοπία και βεβαίως τους οικισμούς. Από τη σκοπιά του τουρισμού μια σειρά αναλύσεων συνέδεσαν την έννοια της *φέρουσας ικανότητας* με την έννοια της χωρητικότητας. Εγινε δηλαδή φανερό ότι θα πρέπει να συνηγορούνται όλοι οι παράγοντες που μπορούν να υποβαθμιστούν από τη μαζική παρουσία τουριστών (κοινωνικοί, πολιτισμικοί, περιβαλλοντικοί) (Π. Τσάρτας 1996). Έτσι, αν η κοινωνική χωρητικότητα του δάσους καταγράφει το επίπεδο εκείνο της αναψυχής πάνω από το οποίο υποβαθμίζεται η εμπειρία των επισκεπτών, η κοινωνική χωρητικότητα ενός οικισμού θα μπορούσε να νοηθεί ως το όριο πέρα από το οποίο η όποια πληθυσμιακή αύξηση συνεπάγεται βίωμα συνωστισμού στους κοινόχρηστους και κοινωφελείς χώρους του οικισμού (πλατείες, δρόμους κλπ). Ως υπέρβαση της κοινωνικής χωρητικότητας θα μπορούσε επίσης να νοηθεί η περίπτωση πρόκλησης του κοινωνικού αισθήματος των ντόπιων κατοίκων που μπορεί να καταλήγει και σε όξυνση των τοπικών κοινωνικών σχέσεων (Χ. Κοκκώσης και Α. Μέξα 1997). Ο Lozato-Giotart (1992) σε μια προσπάθεια συνθετικής προσέγγισης της φυσικής και κοινωνικής χωρητικότητας ενός γεωγραφικού συστήματος από τη σκοπιά του τουρισμού, την ορίζει ως «το μέγιστο αριθμό ανθρώπων που μπορούν να χρησιμοποιήσουν μια περιοχή χωρίς να προκαλέσουν αλλαγές μη αποδεκτές στο κοινωνικό και φυσικό περιβάλλον». Ως προς την οικονομική διάσταση της *φέρουσας ικανότητας*, αν στη δασική αναψυχή συσχετίζεται με το σημείο απότομης αύξησης του κόστους ελαχιστοποίησης των αρνητικών περιβαλλοντικών επιπτώσεων, στην περίπτωση των οικισμών η εμφάνιση αντιοικονομικών συγκέντρωσης μπορεί να αποτελέσει το «σήμα κινδύνου».

Τί μπορεί να συμβαίνει όμως στα νησιά του Αιγαίου, βασικά και κύρια τα μεγάλα από αυτά, σχετικά με τη *φέρουσα ικανότητα* τουριστικών και παραδοσιακών οικισμών στις παραλίες, παραλιακών-γραμμικών οικιστικών αναπτύξεων, αγροτικών οικισμών της ενδοχώρας καθώς και με τη *φέρουσα ικανότητα* αγροδασικών τοπίων;

Στη Λέσβο οι παραδοσιακοί παραλιακοί οικισμοί της Πέτρας και του Μολύβου, στη Χίο η παραλιακή οικιστική ζώνη από την Αγία Φωτιά (νότια της πόλης της Χίου)

μέχρι τον Βροντιάδος, στη Σάμο η παραλιακή ζώνη στο Κοκκάρι και το Πυθαγόρειο-Ηραίο, στη Νάξο η ίδια η Χώρα αλλά και η παραλιακή οικιστική ζώνη μέχρι τον Άγιο Προκόπιο και την Αγία Άννα, στη Ρόδο η παραλιακή ζώνη από την πόλη της Ρόδου μέχρι Κρεμαστή στα δυτικά και μέχρι Αφάντου στα ανατολικά αλλά και η ίδια η πόλη, υπερφορτίζονται κατά τους καλοκαιρινούς μήνες, ξεπερνώντας τη χωρητικότητα και τα όρια αντοχής των τουριστικών υποδομών, των δρόμων και των πεζόδρομων, των αποχετευτικών δικτύων και των συστημάτων αποκομιδής απορριμμάτων, των συστημάτων απόληψης και διανομής νερού, των παραλιών κολύμβησης, "του ζωτικού χώρου" και των συνηθειών των ντόπιων. Υπερφορτίζονται, ξεπερνώντας και τα όρια αντοχής των ίδιων των επισκεπτών/ παραθεριστών που καλούνται να αντιμετωπίσουν φορτίσεις θορύβου, συνωστισμού παρατεταμένης αναμονής, οπτικής ρύπανσης, καταπάτησης της ιδιωτικότητας κ.ο.κ.

Και όλα αυτά συμβαίνουν την ώρα που η ενδοχώρα αυτών των νησιών βιώνει ένα έλλειμμα ανθρώπινης παρουσίας. Ένα έλλειμμα, που σχετίζεται με το μαρασμό μεσόγειων αγροτικών οικισμών και με την εγκατάλειψη, την κατάρρευση, τη βύθιση στην αφάνεια σπουδαίων μνημείων και πολιτισμικών αποθεμάτων, που θα μπορούσαν να αποτελέσουν ζωντανούς τουριστικούς πόρους. Ενδεικτικά αναφέρονται για τη Νάξο ο «Κούρος των Μελάνων» και ο «Κούρος του Απόλλωνα», μέσα στα χωράφια, χωρίς σήμανση καθοδήγησης και χωρίς μια στοιχειώδη περίφραξη του χώρου, καθώς και οι αξιόλογες βυζαντινές εκκλησίες της Τραγαίας που έχουν γίνει ένα με τη φύση (η Παναγιά η Δροσιανή κοντά στη Μονή και ο ναός των Αγίων Αποστόλων κοντά στο Χαλκί) αλλά και τα εγκαταλειμμένα ορυχεία της σύριδας. Υπενθυμίζονται επίσης στην περίπτωση της Χίου το κάστρο Βολισσού, αλλά και οι υπέροχοι μεσαιωνικοί οικισμοί-"φαντάσματα", όπως τα Αυγώνυμα, ο Ανάβατος, οι Ολύμποι και στην περίπτωση της Λέσβου η πρωτοχριστιανική εκκλησία της Αγίας Παρασκευής και τα κατάλοιπα αρχαϊκού ναού του Απόλλωνα στην Κλοπεδή κ.ο.κ.

Συμπερασματικά, τα μεγάλα κυρίως νησιά του Αιγαίου χαρακτηρίζονται από την διπολική παρουσία, από τη μια πλευρά υπερφορτωμένων παραθαλάσσιων οικισμών και ζωνών ευνοϊκών για τουρισμό και κολύμβηση και από την άλλη πλευρά άδειων μεσόγειων οικισμών αλλά και εγκαταλειμμένων γεωργικών, αγροδασικών και δασικών τοπίων (ελαιοτοπία, δασικά τοπία μαύρης ή τραχείας πεύκης και δρυός, μαστιχοχώραφα, πορτοκαλοχώραφα κλπ) και παρατημένων μνημείων που υποφέρουν και καταρρέουν λόγω της ανθρώπινης απουσίας. Γεγονός που υποδηλώνει με απλά λόγια ότι τόσο η υπερφόρτωση όσο και η υπο-φόρτιση των γεωγραφικών συστημάτων με ανθρώπινο δυναμικό έχουν εξ ίσου καταστροφικά αποτελέσματα. Η φέρουσα ικανότητα εκτός από άνω έχει και κάτω όρια, με την έννοια ότι η διατήρηση και προστασία του φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος εις το διηνεκές προαπαιτούν την ανθρώπινη παρουσία και αλληλοδραστηριότητα.

4. ΟΙ ΑΠΩΛΕΙΕΣ ΣΤΟ ΠΛΗΘΥΣΜΙΑΚΟ ΔΥΝΑΜΙΚΟ ΚΑΙ ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ²

Οι προαναφερόμενες "γαιοεξελίξεις" συνοδεύονται από άλλες παράλληλες στο πληθυσμιακό και το εργατικό δυναμικό των νησιών. Η Περιφ. Βορείου Αιγαίου κατά την περίοδο 1981-1994 εμφανίζει πολύ μεγάλες απώλειες θέσεων απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα (14.796 άτομα ή 54,5 %, όταν για τη Χώρα συνολικά το αντίστοιχο ποσοστό ήταν 18,6%), την ίδια περίοδο που η απασχόληση στον τριτογενή τομέα αυξάνει κατά 6.248 άτομα ή 28,3% (ΥΠΕΧΩΔΕ / TEAM 4 Ε.Ε., 1999). Στην Περιφ. Νοτίου Αιγαίου ο αριθμός των απασχολουμένων στον πρωτογενή τομέα κατά τη δεκαετία 1981-1991 μειώνεται κατά 4.482 άτομα ή σε όρους ποσοστών από 21,1% σε 12,6%, την ίδια περίοδο που η απασχόληση στον τριτογενή αυξάνεται κατά 17.401 άτομα ή σε όρους ποσοστών από 50% σε 61,4% (ΥΠΕΧΩΔΕ / ENVIPLAN, 1999).

Η πιο ανησυχητική όμως πλευρά των πληθυσμιακών αλλαγών στα μεγάλα νησιά είναι η προϊούσα γήρανση του πληθυσμού τους. Σύμφωνα με το Σχέδιο Περιφερειακής Ανάπτυξης για τον πρωτογενή τομέα 2000-2006 (Υπουργείο Γεωργίας 1999), το δημογραφικό πρόβλημα γήρανσης του αγροτικού πληθυσμού παρουσιάζεται ιδιαίτερα

² Ως κοινωνικό κεφάλαιο υπονοείται εδώ το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων και μορφών κοινωνικής οργάνωσης, γνώσεων και δεξιοτήτων, ηθών και εθίμων καθώς και πολιτισμικών εκφράσεων και προτύπων τα οποία χαρακτηρίζουν και με τα οποία εμφορείται μια κοινωνική δομή.

οξυμένο στη νησιωτική Ελλάδα. Το γεγονός αυτό οφείλεται μεταξύ άλλων στο μικρό μέγεθος των αγροτικών εκμεταλλεύσεων, τον κατακερματισμό τους και τη χαμηλή ανταγωνιστικότητα των αγροτικών προϊόντων της αγροτικής ενδοχώρας των νησιών (λόγω του ορεινού ή ημιορεινού χαρακτήρα του αναγλύφου και του υψηλού κόστους παραγωγής και μεταφοράς των εκεί παραγόμενων αγροτικών προϊόντων). Οι νέοι εγκαταλείπουν ή δεν ξεκινούν ποτέ τα αγροτικά επαγγέλματα καθώς τα τελευταία δεν προσφέρουν ούτε ικανοποιητικό εισόδημα ούτε κοινωνική θέση. Εν τω μεταξύ, οι περισσότερες αγροτικές εκμεταλλεύσεις υφίστανται περαιτέρω κατάτμηση από τους γηράσκοντες κατόχους τους, καθώς οι τελευταίοι, ακολουθώντας την τοπική παράδοση, επιδιώκουν να ικανοποιήσουν τις προσδοκίες των πολλαπλών κληρονόμων τους, ανεξαρτήτως της επαγγελματικής κατεύθυνσης των τελευταίων. Έτσι, το πρόβλημα του υπερ-κατακερματισμού της αγροτικής γης επιδεινώνεται.

Υπό αυτές τις συνθήκες οι αγροτικές κοινότητες της ενδοχώρας των μεγάλων νησιών του Αιγαίου δεν είναι βιώσιμες. Αρκετοί μελετητές ισχυρίζονται ότι η φθίνουσα πορεία αυτών των κοινοτήτων τις οδηγεί με βεβαιότητα στην κατάρρευση, αν δεν ληφθούν ουσιαστικά μέτρα για τη δημιουργία βιώσιμων και συμπληρωματικών / υποστηρικτικών των αγροτικών επαγγελμάτων, θέσεων μερικής απασχόλησης (I. Gidarakou 1990).

Η γεωργία λοιπόν και οι γεωργικές εκμεταλλεύσεις στις ενδοχώρες των νησιών εγκαταλείπονται, χάνεται η δέσμευση των νησιωτών με τη γη, ενώ οι προσφερόμενες θέσεις απασχόλησης στον παραλιακό τουρισμό είναι χαμηλές στην ιεραρχία των κοινωνικοεπαγγελματικών κατηγοριών και με περιορισμένες προοπτικές εξέλιξης (γκαρσόνια, μάγειροι, καθαρίστριες κλπ). Έτσι, το εγχώριο αγροτικό κοινωνικό δυναμικό είτε μετακινείται προς τις παραλιακές τουριστικές ζώνες είτε απομακρύνεται οριστικά από τη γενέτειρά του.

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΓΙΑ ΤΙΣ ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΕΣ ΑΕΙΦΟΡΙΑΣ ΣΤΑ ΜΕΓΑΛΑ ΝΗΣΙΑ ΤΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ

Αυτή η συνθήκη της ανισοκατανομής ανθρώπων και αλληλοδραστικότητας με το περιβάλλον, που εδράζεται στην ουσία στην ανισοκατανομή τουρισμού και παραθερισμού στο χώρο της κάθε νησιωτικής μονάδας (συνθήκη που αφορά σε κάποιο βαθμό και τα μικρότερα νησιά) βρίσκεται στη ρίζα του προβλήματος της αντιστοιχίας πορείας των νησιών. Η σοβαρή επιβάρυνση των πεδινών παραλιακών περιοχών με εξωγενή περιοδικά πληθυσμιακά ρεύματα τουριστών και παραθεριστών αλλά και εργαζομένων στον τουρισμό καθώς και με ενδογενή που έλκονται από την αγροτική ενδοχώρα του κάθε νησιού προς τις υπερανεπτυγμένες παραλίες, έχει ως αποτέλεσμα:

Την απώλεια των παραλιακών, πεδινών και πλέον παραγωγικών τμημάτων της γεωργικής γης των νησιών λόγω κατάληψης από τον τουρισμό / παραθερισμό.

Την απώλεια και της άλλης περιθωριακής παραγωγικότητας μεσόγειας γεωργικής γης, λόγω χαμηλής ποιότητας και μη ανταγωνιστικότητας των εκεί αγροτικών προϊόντων αλλά και λόγω της εγκατάλειψης των σχετικών απασχολήσεων από τους ντόπιους, χάριν των οικονομικών θελγμάτων του παραλιακού τουρισμού.

Την απώλεια των αναβαθμών που αναχαιτίζουν την απορροή, τη διάβρωση και την απώλεια του επιφανειακού εδαφικού στρώματος.

Την απώλεια ή εγκατάλειψη και κατάρρευση σπουδαίων πολιτισμικών αποθεμάτων που βρίσκονται στις ενδοχώρες των νησιών.

Την απώλεια δασικής γης υψηλής οικολογικής αξίας από πυρκαγιές, λόγω εγκατάλειψης του δάσους από τους διαχειριστές του, ως απόρροια των συγκριτικών μειωνεκτημάτων των δασικών εκμεταλλεύσεων. Έχει επίσης ως αποτέλεσμα την επέκταση των χαμηλής αξίας οικοσυστημάτων φυσικής βλάστησης (λόγω της υπερβόσκησης), αυτών που είναι επιρρεπή στις πυρκαγιές, τη διάβρωση και την απερίμωση.

Την απώλεια της παραλιακής κερδοφόρας γης αλλά και της τουριστικής επιχειρηματικής δραστηριότητας γενικότερα, που "φεύγει από τα χέρια" των ντόπιων, καθώς οι τελευταίοι χάνουν την πρόσβασή τους στην ακριβή κτηματαγορά των κοσμοπολίτικων οικισμών και των τουριστικών παραλίων. (Το γεγονός αυτό παραπέμπει σε διαφεύγοντα οφέλη, κέρδη και εισόδημα έξω και μακριά από την τοπική

κοινωνία και άρα σε δυσμενείς συνέπειες για τη δημογραφική βάση των νησιών και τη βιωσιμότητα των νησιωτικών κοινοτήτων).

Την απώλεια του παραγωγικότερου και νεώτερου αγροτικού πληθυσμιακού δυναμικού των νησιών.

Τη συνεχή απώλεια νερού από το νησιωτικό σύστημα λόγω υπεράντλησης στις παραλιακές πεδινές ζώνες και κατά συνέπεια υφαλμύρωσης των οριζόντων και λόγω αδυναμίας της εδαφοκάλυψης στην ενδοχώρα να συμβάλλει στην κατείσδυση και την κατακράτηση νερού και εν τέλει στον εμπλουτισμό των οριζόντων.

Εν τέλει αυτό το μοίρασμα ανθρώπων και ανθρωπογενών επιδράσεων στο νησιωτικό περιβάλλον εξαντλεί με επιταχυνόμενους ρυθμούς τους υδατικούς πόρους των νησιών. Όμως δεν νοείται αειφορική νησιωτική ανάπτυξη χωρίς αειφορία του νερού. Γιατί πλήρης αποστέρηση ολόκληρου του νησιωτικού συμπλέγματος από το νερό σημαίνει αποστέρησή του από τον θεμελιωδέστερο πόρο επιβίωσης, σημαίνει διαρκή εξάρτησή του από τις ηπειρωτικές περιφέρειες (εν προκειμένω οι πιο κοντινές είναι της Ελλάδας και της Τουρκίας), σημαίνει επιβάρυνση της νησιωτικής οικονομίας με το κόστος μεταφοράς του νερού, σημαίνει διαρκή διακινδύνευση από τις διαταράξεις και διακοπές των μεταφορικών συνδέσεων, σημαίνει πολιτικοδιοικητική υποτέλεια.

Ετσι λοιπόν, αν θέλουμε να σωθούν τα τελευταία αποθέματα νερού στα νησιά του Αιγαίου, τότε θα πρέπει πάση θυσία να σωθεί (ακόμη και ανοικοδομηθεί) η δασική και η γεωργική γη. Για τη διάσωση όμως αυτή χρειάζεται να «ξανακοιταχθούν» σε βάθος, όχι μόνο οι χωροταξικές πολιτικές, αλλά επίσης οι δασικές, τουριστικές, γεωργικές, οικιστικές και άλλες πολιτικές που άμεσα ή έμμεσα έχουν αντίκτυπο στο χώρο των νησιών. Εγινε καθαρό από τα προηγούμενα ότι η ανάπτυξη μη αγροτικών συμπληρωματικών απασχολήσεων είναι κρίσιμης σημασίας για την επιβίωση σημαντικού αριθμού αγροτικών εκμεταλλεύσεων αλλά και αγροτικών κοινοτήτων της ενδοχώρας των νησιών. Ο αγροτουρισμός, η αξιοποίηση δασικών και πολιτιστικών πόρων της ενδοχώρας των νησιών, η εγκατάσταση μικρών μεταποιητικών μονάδων επεξεργασίας αγροτικών προϊόντων κλπ, είναι γνωστά παραδείγματα δυνατοτήτων για την ανάπτυξη εξω-γεωργικής απασχόλησης. Ωστόσο, η επιτυχία ανάλογων σχεδίων και πολιτικών προϋποθέτουν κατάλληλες προσαρμογές των χωροταξικών πολιτικών και σωστή «συναρμολόγησή» τους με τις γεωργικές, δασικές και τουριστικές πολιτικές.

Στα νησιά του Αιγαίου το δόγμα για την άσκηση πολιτικής θα μπορούσε να είναι: ναι στην τουριστική ανάπτυξη αλλά όχι χωρίς και όχι μακριά από την γεωργική δραστηριότητα και το αγροτικό τοπίο. Ναι στην τουριστική ανάπτυξη, αλλά όχι χωρίς τη συμμετοχή των νησιωτών και όχι αποκομμένη από την άλλη τοπική νησιωτική οικονομία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- [1]Αναστασίου Α. (1987), «*Τα Δάση Τραχειάς Πεύκης της Σάμου*», στα πρακτικά της Επιστημονικής Συνάντησης **Δάση Χαλεπίου και Τραχειάς Πεύκης**, Ελληνική Δασολογική Εταιρεία, 30/9 – 2/10 1987, Χαλκίδα.
- [2]Friedmann J., Douglas M. (1975), "Agropolitan Development: Towards a new Strategy of Regional Development", UN Center for Regional Development, Nagoya, Japan, pp. 252-270.
- [3]Gidarakou I. (1990), "Part-time Farming and Farm Reproduction" in **Sociologia Ruralis**, vol.30, pp.292-304.
- [4]Hadjimichalis C. (2001), "Imagining Rurality in the New Europe and Dilemmas for Spatial Policy", **VIIIth APDR National Meeting: Development and Ruralities in Europe**, Villa Real, Portugal.
- [5]Καλαμποκίδης Κ. & Στάμου Ν. (1996), «*Ανάλυση και Σχεδιασμός Αντιμετώπισης του Φαινομένου των Δασικών Πυρκαγιών στο Αιγαίο*», στα Πρακτικά του Συνεδρίου **Αξιοποίηση Δασικών Πόρων**, Ελληνική Δασολογική Εταιρεία, 11-13/10 1996, Καρδίτσα.
- [6]Καλαμποκίδης Κ. (1996), «*Δασικά Οικοσυστήματα και Πυρκαγιές στα Νησιά του Αιγαίου*», στα Πρακτικά του Συνεδρίου **Αξιοποίηση Δασικών Πόρων**, Ελληνική Δασολογική Εταιρεία, 11-13/10 1996, Καρδίτσα.
- [7]Knight C.B. (1965), **Basic Concepts of Ecology**, Mc Millan Co., New York.

- [8]Κοκκώσης Χ. και Μέξια Α. (1997), «*Τουρισμός και Περιβάλλον: Η Αναζήτηση Ισορροπίας*», στο **Βιώσιμη Ανάπτυξη με την Περιβαλλοντική Αγωγή**, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Αιτωλοακαρνανίας / ΥΠΕΧΩΔΕ, Μεσολόγγι, ISBN 960-86078-0-9.
- [9]Lozato-Giotart J.P. (1992), "Geographical Rating in Tourism Development", in **Tourism Management**, vol. 13, No1, pp.141-144.
- [10]Μπερόπουλος Ν. & Σκούρας Δ. (1999), «*Γεωργία και Περιβάλλον: Η Ετερομορφία μιας Σχέσης*», στο **Υπαιθρος Χώρα – Η Ελληνική Αγροτική Κοινωνία στο Τέλος του Εικοστού Αιώνα**, επιμέλειας Χ. Κασίμη – Λ. Λουλούδη, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ), εκδόσεις Πλέθρον, Αθήνα.
- [11]Σεραΐδης Π. (1987), «*Τα Δάση Τραχειάς Πεύκης της νήσου Λέσβου*», στα πρακτικά της Επιστημονικής Συνάντησης **Δάση Χαλεπίου και Τραχειάς Πεύκης**, Ελληνική Δασολογική Εταιρεία, 30/9 – 2/10 1987, Χαλκίδα.
- [12]Τρακόλης Δ. (1985), «*Καταλληλότητα των Δασών και Δασικών Εκτάσεων για Αναψυχή και χωρητικότητα Αναψυχής*», στα **Γεωτεχνικά** (Επιστημονικό Δελτίο του Γεωτεχνικού Επιμελητηρίου της Ελλάδας), Τεύχος 2, Σεμινάριο για Δασολόγους με θέμα Προστατευόμενες Φυσικές Περιοχές και Δασική Αναψυχή, Αθήνα.
- [13]Τσάρτας Π. (1996), «*Αειφορική Ανάπτυξη και Τουρισμός: Προβληματισμοί και Προτάσεις για έναν Διαφορετικό Τύπο Τουριστικής Ανάπτυξης*», στο **Sustainable Development: Θεωρητικές Προσεγγίσεις μιας Κρίσιμης Εννοίας**, επιμέλειας Κ. Λάσκαρη, PETRA II programme, εκδόσεις Παπασωτηρίου, Αθήνα.
- [14]ΥΠΕΧΩΔΕ / Δασκαλάκης κ.α. (1993), **Ειδική Χωροταξική Μελέτη Νήσων Ανδρου-Τήνου-Μυκόνου για τον Καθορισμό Χρήσεων Γης με στόχο την Ανάπτυξη και την Προστασία στα πλαίσια του Κοινοτικού Προγράμματος ENVIREG, Α' φάση**, Αθήνα.
- [15]ΥΠΕΧΩΔΕ / TEAM 4 Ε.Ε. (1999), **Χωροταξικό Σχέδιο Περιφέρειας Βορείου Αιγαίου**, Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Περιβάλλον (ΕΠ.ΠΕΡ), συγχρηματοδότηση ΥΠΕΧΩΔΕ-ΕΤΠΑ, Αθήνα.
- [16]ΥΠΕΧΩΔΕ / ENVIPLAN (1999), **Χωροταξικό Σχέδιο Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου**, Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Περιβάλλον (ΕΠ.ΠΕΡ), συγχρηματοδότηση ΥΠΕΧΩΔΕ-ΕΤΠΑ, Αθήνα.
- [17]Υπουργείο Γεωργίας (1999), **Regional Development Programme for the Primary Sector 2000-2006, Greece.**
- [18]Χατζηδάκης Α. (1999), «*Παρέμβαση εκπροσώπου Υπουργείου Γεωργίας*» στα Πρακτικά της Ημερίδας **Παράκτιος και Νησιωτικός Χώρος**, ΥΠΕΧΩΔΕ, 29/4/1999, Αθήνα.